आमैस्तैरेव यः सीधुः स च शीतरसः स्मृतः ॥
सीधुः पक्वरसः श्रेष्ठः स्वराग्निबलवर्णकृत् ।
वातपित्तकरो हृद्यः स्नेहनो रोचनो हरेत् ॥
विबन्धमेदःशोषार्शःशोफोदरकफामयान् ।
तस्मादल्पगुणः शीतरसः संलेखनः स्मृतः ॥”
अथासवस्य लक्षणं गुणाश्च ।
“यदपक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः ।
आसवस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगुणैः समाः ॥”
अथ नवपुराणमद्यगुणाः ।
“मद्यं नवमभिष्यन्दि त्रिदोषजनकं सरम् ।
अहृद्यं बृंहणं दाहि दुर्गन्धं विशदं गुरु ॥
जीर्णं तदेव रोचिष्णु क्रमिश्लेष्मानिलापहम् ।
हृद्यं सुगन्धि गुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥”
अथ सात्त्विकानां मद्यं पिबतां चेष्टाविशेषाः ।
सात्त्विके गीतहास्यादि राजसे साहसादिकम् ।
तामसे निन्द्यकर्म्माणि निद्राञ्च मदिराचरेत् ॥”
आचरेत् कुर्य्यात् ।
“विधिना मात्रया काले हितैरन्नैर्यथाबलम् ।
प्रहृष्टो यः पिबेन्मद्यं तस्य स्यादमृतं यथा ॥
किन्तु मद्यं स्वभावेन यथैवान्नं तथा स्मृतम् ।
अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथामृतम् ॥”
अथ मद्यगन्धनाशनोपायः ।
“सुललवालगदजीरकधान्यकैला-
यश्चर्व्वयन् सदसि वाचमभिव्यनक्ति ।
स्वाभाविकं सुखजसुज्भति पूतिगन्धं
गन्धञ्च मद्यलशुनादिभवञ्च नूनम् ॥”
इति भावप्रकाशः ॥
अपि च ।
“प्रकृत्या मद्यमम्लुष्णमम्लञ्चोक्तं विपाकतः ।
सर्व्वसामान्यतस्तस्य विशेष उपदेक्ष्यते ॥
कृशानां सक्तमूत्राणां ग्रहण्यर्शोविकारिणाम् ।
सुरा प्रशस्ता वातेषु रक्तपित्तक्षयेषु च ॥
प्रसन्ना गुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी ।
शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसां हिता ॥”
जगलो ग्राहिरूक्षोष्णः शोथघ्नो भक्तपाचनः ।
शोषार्शोग्रहणीदोषान् हन्त्यरिष्टः कफामयान् ॥”
अरिष्टो मद्यविशेषः ॥
“प्रायशोऽभिनवं मद्यं गुरु दोषसमीरितम् ।
स्रोतसां शोधनं जीर्णं दीपनं लघु रोचनम् ॥
हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् ।
प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्य्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥”
इति राजवल्लभः ॥
अन्यत् मद्यशब्दे द्रष्टव्यम् ॥
(वसुदेवपत्नी। यथा, श्रीमद्भागवते। ६। २४।
४५।
“पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इला।
देवकीप्रमुखाश्चासन् पत्न्य आनकदुन्दुभेः ॥”)
मदिराक्षी, स्त्री, (मदिरे इव अक्षिणी यस्याः इति
अक्षि+“अक्ष्णोऽदर्शनात्।” ५।४।७६। इति
अच्। स्त्रियां ङीप्।) मत्तलोचना। यथा,—
“अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चि-
ज्जड़मतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचचक्षे।
मम तु मतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्ण-
न्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षो हि मोक्षः ॥”
इत्युद्भटः ॥
(पुं, विराटराजस्य भ्राता। यथा, महा-
भारते। ४। ३०। ११—१२।
सवज्रायसगर्भन्तु कवचं तप्तकाञ्चनम्।
विराटस्य प्रियो भ्राता शतानीकोऽभ्यहार-
यत् ॥
सर्व्वपारशवं वर्म्म कल्याणपटलं दृढ़म्।
शतानीकादवरजो मदिराक्षोऽभ्यहारयत् ॥)
मदिरागृहं, क्ली, (मदिराया गृहम्।) मद्यस्य
गृहम्। मद्यसन्धानगृहम्। तत्पर्य्यायः। शुण्डा२
इत्यमरः। २। २। ८॥ गुण्डा ३। यथा,—
“भाण्डागारे विदुर्गञ्जं खनौ खञ्जा सुरागृहे।
मद्यभाण्डे स्मृता गुञ्जा गुञ्जा स्यात् काक-
कुञ्चिका ॥”
इति भरतधृतहड्डचन्द्रः ॥
मदिरासखः, पुं, (मदिरायाः सखा सगन्धत्वादिति।
मदिरा+सखि+“राजाहःसखिभ्यष्टच्।” ५।
४। ९१। इति टच्।) आम्रवृक्षः। इति
जटाधरः ॥
मदिष्ठा, स्त्री, (मदोऽस्या अस्तीति। मद्+इनिः।
इयमतिशयेन मदिनीति। इष्ठन्। इनोलोपः।)
मदिरा। इति हेमचन्द्रः। ३। ५६६ ॥
मदी, स्त्री, (मृद्नाति चूर्णीकरोति कृष्टक्षेत्र-
लोष्टादिकमिति। मृद्-इन्। कृदिकारादिति
पक्षे ङीष्। पृषोदरादित्वात् साधुः।) चषक-
वस्तु। इति नानार्थे हेमचन्द्रः ॥ कृषकवस्तु।
इति वैश्यवर्गे जटाधरः ॥
मदीयं, त्रि, मम इदम्। आमार इति भाषा ॥
अस्मच्छब्दादीयप्रत्यये एकवचनार्थे मदादेशेन
निष्पन्नमिदम्। इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥
(यथा, कथासरित्सागरे। २८। ६०।
“हे देवतास्तपोंशेन मदीयेनैष भूपतिः ॥”)
मदोत्कटः, पुं, (मदेन दानवारिणा उत्कटः।)
मत्तहस्ती। इत्यमरः। २। ८। ३४ ॥ (यथा,
महाभारते। ३। ६५। ८।
“ते तान् ग्राम्यगजान् दृष्ट्वा सर्व्वे वनगजास्तदा।
समाद्रवन्त वेगेन जिघांसन्तो मदोत्कटाः ॥”)
मदोत्कटा, स्त्री, (मदेन मत्ततया उत्कटः उद्भ्रो
जनः अस्याः। स्त्रियां टाप्।) मदिरा।
इति राजनिर्घण्टः ॥ (मदेन गर्व्वादिना उत्-
कटः। मदोन्मत्ते, त्रि।)
मदोद्धतः, त्रि, (मदेन मत्ततया उद्धतः।) मत्तः।
इति जटाधरः ॥ (यथा, वेणीसंहारे १ अङ्के।
“सतृपचा मधुरगिरः प्रसाधिताशा मदोद्धता-
रम्भाः ॥”)
मदोदग्रा, स्त्री, (मदेन उदग्रा।) नारी। इति शब्द
माला ॥ (मदोद्धते, त्रि। यथा, रघौ। ४। २२।
“मदोदग्राः ककुद्मन्तः सरितां कूलमुद्रुजाः।”)
मद्गुः, पुं, (मज्जतीति। मस्ज+“भृमृशीतृ-
चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः।” उणा०।
१। ७। इति उः।) पक्षिविशेषः। इत्यमरः।
२। ५। ३४ ॥ पानकौड़ि इति भाषा ॥
अस्य मांसगुणाः। वायुनाशित्वम्। स्निग्ध-
त्वम्। भेदकत्वम्। शुक्रकारित्वम्। रक्तपित्त-
नाशित्वम्। शीतत्वञ्च। इति राजवल्लभः ॥
(पर्णमृगभेदः। यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६
अध्याये ॥
“मद्गुमूषिकवृक्षशायिका वकुशपूतिघासवानर-
प्रभृतयः पर्णमृगाः ॥”)
मद्गुरः, पुं, (माद्यति जलं प्राप्य हृष्यतीति।
मद्+“मद्गुरादयश्च।” उणा०। १। ४२।
इति उरच् निपातितश्च।) मत्स्यविशेषः।
इत्यमरः। १। १०। १६ ॥ मागुर इति भाषा।
(यथा। ललितविस्तरे। ३२०। ७।
“श्रमणो गौतमः श्यामको वत भो
श्रमणो गौतमो मद्गुरच्छविः।”)
अस्य गुणाः। मधुरत्वम्। स्निग्धत्वम्। संग्रा-
हित्वम्। शुक्रत्वम्। गुरुत्वञ्च। इति राज-
वल्लभः ॥ (यथाच भावप्रकाशपूर्व्वखण्डे द्वितीय-
भागे।
“मद्गुरो वातहृद्बल्यो वृष्यः कफकरो लघुः ॥”
वर्णसङ्करजातिविशेषः। यथा, महाभारते।
१३। ४५। ८३।
“निषादं मद्गुरं सूते दाशं नावोपजीविनम्।”
“मद्गून् मीनविशेषान् राति आदत्ते इति
रा+कः। तम्।” इति तट्टीकायां नीलकण्ठः।)
मद्गुरकः, पुं, (मद्गुरः+स्वार्थे कन्!) मद्-
गुरमत्स्यः। इति शब्दरत्नावली ॥
मद्गुरसी, स्त्री, (मद्गौ पक्षिविशेषे रसो यस्याः
ङीप्।) शृङ्गी मत्स्यः। इति शब्दरत्नावली ॥
मद्यं, क्ली, (माद्यति जनोऽनेन। मद्+“गदमद-
चरयमश्चानुपसर्गे।” ३। १। १००। इति करणे
यत्।) सुरा। इत्यमरः। २। १०। ४० ॥
(यथा, साहित्यदर्पणे।
“भिक्षो! मांसनिषेवणं प्रकुरुषे किं तेन मद्यं
विना
मद्यञ्चापि तव प्रियं प्रियमहो वाराङ्गनाभिः
सह।
वेश्याप्यर्थरुचिः कुतस्तव धनं द्यूतेन चौर्य्येण वा,
एतावानपि संग्रहोऽस्ति भवतो नष्टस्य कान्या
गतिः ॥”)
अस्य गुणपर्य्यायौ मदिराशब्दे द्रष्टव्यौ ॥ * ॥
तत् द्वादशविधं यथा पुलस्त्यः।
“पानसं द्राक्षमाधूकं खार्ज्जूरं तालमैक्षवम्।
माध्वीकं टाङ्कमाध्वीकं मैरेयं नारिकेलजम् ॥
समानानि विजानीयान्मद्यान्येकादशैव तु।
द्वादशन्तु सुरा मद्यं सर्व्वेषामधमं स्मृतम् ॥”
अनेन एकादशानां सुरात्वं निषेधयति मद्यशब्दो
मदहेतुद्रव्यवचनः। अस्मादेव वचनात् नतु
मद्यमात्रं सुराशब्दार्थः। यथा बृहस्पतिः
“गौड़ीं माध्वीं सुरां पैष्टीं पीत्वा विप्रः समा-
चरेत्।